

סוגיה ז: פורים שחל להיות בשבת

רקע

גזרו חכמים שאין קוראים מגילה בשבת גזרה שמא יטלטלנה ארבע אמות ברשות הרבים. נחלקו תנאים מתי קוראים את המגילה, נחלקו ראשונים, בעקבות הירושלמי, מתי אוכלים סעודת פורים, ודנים אמוראים וראשונים בהלכות ייחודיות הנוהגות בשבת ונוהגות בקריאת המגילה.

מקורות

1. זמן קריאת מגילה כשפורים חל בשבת
 - א. ד-ה. "כיצד חל להיות בשני בשבת... אבל שמחה אינה נוהגת אלא בזמנה"
 - ב. רמב"ם הל' מגילה פ"א הל' יג-יד, והשגת הראב"ד
2. דיני קריאת מגילה ביחיד ובציבור, בזמנה ושלא בזמנה
 - א. ה. "אמר רב מגילה בזמנה... הא קמ"ל דערב שבת זמנם הוא"
 - ב. תוס' ד"ה הוה
 - רי"ף ג. באלפס, "אמר רב מגילה בזמנה... לא חזי לנא"
 - ר"ן ד"ה אמר
 - רא"ש סי' ו, "אמר רב מגילה בזמנה..."
 - רמב"ם הל' מגילה פ"א ה"ז
- ג. שו"ע סי' תרצ סע' יח ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק סא-סד]
3. דינים ייחודיים הנוהגים בשבת זו
 - א. ד. "ואמר רבי יהושע בן לוי פורים שחל להיות בשבת... נגזור משום דרבה קמ"ל"
 - ב. רמב"ם הל' מגילה פ"א ה"ג
4. זמן סעודת פורים
 - א. ירושלמי פ"א ה"ד, "באילו אמרו מקדימין ולא מאחרין... ששמחתו תלויה בידי שמים"
 - ב. רי"ף ג-ג: "מתני' איזו עיר גדולה... דאכתי לא מטא זמן חיוביהו"
 - ר"ן ד"ה מתני'
- ג. שו"ע סי' תרפח סע' ו ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק טז-יח]
5. הקדמת קריאת מגילה למפרש בים ויוצא בשיירה
 - א. תוספתא פ"א ה"ב
 - ירושלמי פ"א ה"א, "תני בשם רבי נתן... ולא יעבור"
 - ב. ר"ן ג. באלפס ד"ה וכתוב
 - ריטב"א ד"ה ומגלה שלא בזמנה, "ולענין המפרש בים... בן כפר גדול מזה"
 - ג. שו"ע סי' תרפח סע' ז-ח ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק כ, כב-כג]

ירושלמי פ"א ה"ד

באילו אמרו מקדימין ולא מאחרין קריאת מגילה ותרומת שקלים מקדימין ולא מאחרין סעודת ראש חדש וסעודת פורים מאחרין ולא מקדימין רבי זעורה בעא קומי רבי אבהו ויעשו אותן בשבת אמר ליה לעשות אותם ימי משתה ושמחה את ששמחתו תלויה בבית דין יצא זה ששמחתו תלויה בידי שמים.

ירושלמי פ"א ה"א

תני בשם רבי נתן כל החדש כשר לקריאת המגילה מה טעמא והחדש אשר נהפך להם מיגון לשמחה וגו' אמר רבי חלבו ובלבד עד חמשה עשר דאמר רבי אבהו בשם רבי לעזר לא יעבור ולא יעבור.

ריטב"א ד"ה ומגילה שלא בזמנה

ואיכא מאן דאמר כיון דבטלה להקדמת כפרים ליכא מאן דקרי בי"א ולא בי"ב אלא בי"ג קורא אם הוא בן עיר, דהא כשחל י"ד להיות בשבת קורין בע"ש אליבא דת"ק ולא דחינן י"ד לחמישי שהוא י"ב אלא כשיש שם כפרים, והיינו דנקט בתוספתא י"ג דוקא, ויש נוסחא דגרסין בה בי"ד, וכן הוא [גירסת הרב] בעל העטור, ומפרשי לה בבן כרך שבא לפרוש שקורא בי"ד כבן עיר שי"ד הוא זמן הרוב, אבל בזמן אחר לא קרי כלל לא בן עיר ולא בן כרך, והדעת מכרעת כלשון הראשון, דהא לא בטלו הקדמת כפרים אלא מטעמא דמסתכלין בה, וביחיד זה דליכא למיחש לה מוקימנא אדיניה, דכיון שרוצה לפרוש לים או ליבשה אין לך בן כפר גדול מזה.

הסבר הסוגיה

"חל להיות ערב שבת... עיירות גדולות ומוקפות חומה קורין בו ביום.
חל להיות בשבת... עיירות גדולות מקדימין וקורין ליום הכניסה ומוקפות חומה למחר".
[משנה ב.]

המשנה אומרת שאין קוראים מגילה בשבת, וכשזמן מגילה חל בשבת מקדימים את הקריאה לפני השבת. המשנה מחלקת בין י"ד שחל בשבת, שעירות מקדימות את הקריאה ליום חמישי, לבין ט"ו שחל להיות בשבת שכרכים מקדימים את הקריאה ליום ששי. סיבת ההבדל בין ההקדמה של הכרכים לבין ההקדמה של הפרזים ברורה. בין הקדמת כרכים לי"ד לבין הקדמתם לי"ג יש הבדל גדול, שי"ד הוא יום הודאה על הנס, וי"ג אינו יום הודאה על הנס. בין הקדמת עיירות לי"ג לבין הקדמתם לי"ב אין הבדל משמעותי, ששני הימים אינם ימים של הודאה על הנס. כיוון שאין הבדל משמעותי בין הקדמה לי"ג לבין הקדמה לי"ב, חכמים מעדיפים להקדים ליום חמישי מלהקדים ליום ששי, או מפני כבוד שבת, שיוכלו לעסוק בצרכי שבת, או כדי לאחד בין הקריאה של עיירות לבין הקריאה של כפרים [הריטב"א (ד"ה והא דתני) מביא בשם הירושלמי שאין מקדימים לי"ג שהוא יום מלחמה].

הגמ' [ד:] מביאה ברייתא שבה נחלקו רבנן ורבי בדין זה, רבנן סוברים שעירות מקדימות ליום ששי, ורבי סובר שעירות מקדימות ליום חמישי. רבנן סוברים שצריכים להצמיד ככל האפשר את הקריאה ליום המקורי, ולכן מקדימים ליום ששי ולא ליום חמישי. הרמב"ם [הל' מגילה פ"א הי"ד] פוסק כרבנן שעירות מקדימות ליום ששי, ומהראב"ד משמע שהוא פוסק כרבי וכמשנתנו שעירות מקדימות ליום חמישי. להלכה אין נפקא מינה במחלוקת זו, כיוון שעל פי הלוח, י"ד לעולם אינו חל בשבת.

המשנה אומרת שאם ט"ו חל בשבת עירות ורכים קוראים ביום ששי. הגמ' [ד:] מביאה שתי ברייתות, שבהן שתי דעות נוספות. תנא קמא של ברייתא אחת סובר שעירות מקדימות ליום חמישי ורכים מקדימים ליום ששי, ותנא קמא של ברייתא שניה סובר שרכים מקדימים ליום חמישי ועירות קוראות ביום ששי. הגמ' מסבירה ששני התנאים הללו סוברים ש"זמנו של זה לא זמנו של זה", ולכן צריך להקפיד שעירות ורכים לא יקראו ביום אחד. התנאים החולקים אינם חולקים על העקרון ש"זמנו של זה לא זמנו של זה", אלא לדעתם "שאני הכא דלא אפשר".

משמע מגמ' זו, שחכמים פיצלו את מצוות פורים לשני ימים, לא רק מפני שבני העירות נחו בי"ד ובשושן נחו בט"ו, אלא יש שתי הודאות שונות, שצריך להדגיש כל אחת מהן בנפרד. כדי להבין מהן שתי ההודאות, יש להבין מדוע אסתר ביקשה שבשושן הבירה יהיה ליהודים יום נוסף להקהל ולעמוד על נפשם, הרי שושן היא עיר המלוכה והסכנה שקיימת ליהודים בשושן הבירה קטנה יותר מהסכנה בעירות הרחוקות? ניתן להסביר שהיום הנוסף להריגת האויבים בשושן נועד להדגיש את השליטה של היהודים בשונאיהם, ולכן נהגו בו בעיר הבירה בלבד, בעיר המסמלת את השלטון. לפי הסבר זה, עיקרו של יום י"ד הוא הודאה על ההצלה, ועיקרו של יום ט"ו הוא הודאה על "אשר ישלטו היהודים המה בשונאיהם". כיוון שמקיימים בימים אלו שתי הודאות שונות, העדיפו חלק מהתנאים לקרוא את המגילה בשני ימים שונים, מלקרוא את המגילה ביום שנחו בו מאויביהם.

המשנה הדנה בט"ו שחל להיות בשבת עוסקת רק בקריאת מגילה ומקדימה את קריאתה ליום ששי. נשאלת השאלה מתי מקיימים את שאר מצוות היום? מתי נותנים מתנות לאביונים, משלוח מנות וסעודת פורים. מתי קוראים בתורה את הקריאה של פורים? ומתי אומרים "על הנסים"?

הגמ' אומרת לגבי בני הכפרים המקדימים ליום הכניסה, שהם גוברים מתנות לעניים ומחלקים אותן ביום הכניסה, "מפני שעיניהם של עניים נשואות במקרא מגילה". בני הכרכים המקדימים ליום ששי, אינם גרועים מבני הכפרים, ואף הם חייבים במתנות לעניים ביום ששי, ביום שהם קוראים את המגילה. אמנם, הרמב"ם [הל' מגילה פ"ב הי"ד] כותב: "בני הכפרים שקדמו וקראו בשני או חמישי אם חלקו מעות לאביונים ביום קריאתן יצאו", משמע שלכתחילה מעות לעניים צמודות לסעודה ונותנים אותן ביום שעושים בו את סעודת פורים.

בירושלמי [פ"א ה"ד] יש דיון לגבי סעודת פורים, ונאמר שם שלא ניתן לעשות את הסעודה בשבת, כיוון שצריך להדגיש את ההבדל בין סעודת פורים שתלויה בבית דין לבין סעודת שבת התלויה בידי שמים, ולכן מאחרים את הסעודה ליום ראשון. בירושלמי לא מבואר מדוע אין מקדימים את הסעודה ליום ששי, ליום שבו קוראים את המגילה. הרי"ף [ג.ג: באלפס] מצטט את הירושלמי ומבאר שמאחרים כיוון "דאכתי לא מטא זמן חיוביהו" – אדם אינו יכול לקיים מצוה שעדיין לא התחייב בה, ולכן ראשית צריך לחול זמן החיוב, ורק אחריו ניתן לקיים את המצוה.

הרא"ה [מובא בר"ן ג. באלפס ד"ה מתני'] מתקשה בדין זה, והרי נאמר "ולא יעבור", וכיצד ניתן לקיים סעודת פורים בט"ז? לפיכך הוא מפרש, שמקיימים סעודת פורים ביום ששי, ודברי הרי"ף מתייחסים לבני הכפרים המאחרים את סעודת פורים לאחר קריאת המגילה. הרמב"ם אינו מתייחס לזמן סעודת פורים, ומשמע מסתימתו, שעושים את הסעודה ביום ששי.

הב"ח [סי' תרפח סע' ז ד"ה פורים] מצטט את המהרלב"ח [סי' לב] הסובר שהבבלי חולק על הירושלמי, וצריכים לקיים את סעודת פורים בשבת. הוא גר בירושלים ונהג למעשה כדבריו. הרמב"ם [פירוש המשנה פ"ד מ"ז] אומר שאם "חל יום פורים ביום שבת תהיה ההפטרה פקדתי את אשר עשה עמלק", שהיא ההפטרה של שבת זכור, מוכח מדבריו שקוראים בשבת קריאת התורה של פורים.

לענין "על הנסים", הבית יוסף [סי' תרפח סע' ו, ד"ה ומצאתי] מביא שמצא כתוב שאומרים "על הנסים" בשבת, והוא תמה מדוע אין אומרים ביום ששי, ביום שקוראים בו את המגילה. נראה להסביר שאם חיוב אמירת "על הנסים" הוא מדין "בכל יום ויום תן לו מעין ברכותיו" [להבנת המושג עיין תוכנית הלכה על מסכת ברכות עמ' 99], צריך לומר על הנסים בשבת שהוא יום הפורים למוקפים, אם חיוב אמירת "על הנסים" הוא מדין הודאה על הנס, ניתן להבין שאומרים בשבת שהוא יום הנס, ניתן להבין שאומרים ביום ששי שהוא יום הקריאה, וניתן להבין שאומרים בשני הימים.

הגמ' [ד.] אומרת ש"פורים שחל להיות בשבת שואלין ודורשין בענינו של יום". הריטב"א [ד"ה ואריב"ל פורים שחל להיות בשבת] מבאר שאין דורשים בהלכות, שהרי כבר קיימו את מצוות היום, אלא דורשים במגילת אסתר. הרמב"ם [הל' מגילה פ"א הי"ג] חולק על הריטב"א וסובר ששואלין ודורשין בהלכות פורים "כדי להזכיר שהוא פורים", דרשת ההלכות אינה מיועדת למעשה אלא כדי לחוות חויה אינטלקטואלית של מהות היום.

"אמר רב מגילה בזמנה קורין אותה אפילו ביחיד שלא בזמנה בעשרה רב אסי אמר בין בזמנה בין שלא בזמנה בעשרה". [גמ' ה.]

נחלקו הראשונים בהסבר מחלוקת האמוראים אם הם נחלקו לכתחילה או בדיעבד. ניתן להבין שרב אסי מצריך לכתחילה לחזור אחר עשרה, אבל אם אינו מוצא עשרה יוצא ידי חובתו אף ללא עשרה, ורב חולק וסובר שאף לכתחילה אין צריך לחזור אחר עשרה וקורא

יחידי. ניתן להבין שרב אסי סובר שקריאה בעשרה מעכבת את קריאת המגילה, ואם אינו מוצא עשרה אינו קורא כלל, ורב סובר שלכתחילה צריך לחזור אחר עשרה, אבל בדיעבד קורא אף ביחיד. וניתן להבין שרב אסי סובר שקריאה בעשרה מעכבת, ורב סובר שאף לכתחילה קורא ביחיד.

מסביר הר"ן [ג. באלפס ד"ה אמר] שהם נחלקו כשאין ציבור וצריך לאוספו, אבל כשיש ציבור כל אחד ואחד חייב לקרוא בציבור ברוב עם כדי להרבות בפרסום הנס, שאפילו "כהנים בעבודתם ולויים בדוכן וישראל במעמדם כולן מבטלים עבודתן ובאין לשמוע קריאת מגילה" ברוב עם.

רש"י [ד"ה ורב אסי אמר] מפרש שעשרה אינם מעכבים את הקריאה, ורב אסי מצריך עשרה למצוה. הר"ף [ג. באלפס] מוכיח שאין הלכה כרב אסי, מדברי רבי יוחנן האומר שהקורא במגילה הכתובה בין הכתובים, בציבור לא יצא וביחיד יצא, מוכח שניתן לקרוא ביחיד. בעל המאור [ג. באלפס] דוחה את ראייתו, שרב אסי מודה שבדיעבד יוצא ידי חובתו. וכל דינו הוא רק "להידור מצוה ולפרסומי ניסא". הרמב"ן [שם] חולק וסובר שלדעת רב אסי אף בדיעבד לא יוצאים ידי חובה ביחיד, ולכן ראייתו של הר"ף לפסוק כרב, ראייה טובה. הרא"ש [ס"ו] מביא את שיטת רב עמרם הפוסק כרב אסי, שהרי רב חשש לשיטתו, והוא פוסק כמותו, לדעתו רב אסי מודה שבדיעבד יוצא ידי קריאה אף ביחיד.

נחלקו הראשונים האם המושג "שלא בזמנה" מתייחס רק לבני הכפרים המקדימים ליום הכניסה או גם לבני הכרכים המקדימים את הקריאה משבת ליום ששי.

רש"י [ד"ה שלא בזמנה] מפרש: "שלא בזמנה" – כגון כפרים המקדימים ליום הכניסה, משמע שכרכים המקדימים ליום ששי אינם כלולים בדין זה, והם קוראים אפילו ביחיד. ניתן להוכיח הבנה זו מהדיבור הקודם [ד"ה בזמנה] שרש"י מפרש שבזמנה "קורין אותה אפילו ביחיד דהכל קורין בו ואיכא פרסום נס". כשכל עם ישראל קוראים יש פרסום נס וכל יחיד יכול לקרוא לעצמו, כשבדדים קוראים אין פרסום נס, וחייבים לקרוא בציבור. ב"ד הכל קוראים, ואף בני כרכים המקדימים ליום ששי יכולים לקרוא ביחיד.

גם מהרמב"ם מוכח כשיטה זו. הרמב"ם מביא את דין הכפרים המקדימים ליום הכניסה, והוא פוסק: "וכל אלו שמקדימין וקוראין קודם י"ד אין קוראין בפחות מעשרה", משמע מהרמב"ם שחיוב קריאה בציבור נאמר לבני הכפרים בלבד.

הר"ן [ג. באלפס ד"ה אמר] אינו מקבל הסבר זה, שהרי בזמנם של רב ורב אסי התבטלה ההקדמה של כפרים ליום הכניסה, ופורים שחל בשבת שמקדימים הקריאה ליום ששי, מהוה היכי תמצא יחידי ל"שלא בזמנה" [עיין רא"ש (ס"ו) הדוחה ראיית הר"ן].

בין שני ההסברים הללו, אם דין "שלא בזמנה" מתייחס לכפרים המקדימים ליום הכניסה או לפורים שחל בשבת שמקדימים ליום ששי, יש הבדל גדול במהות הדין. לפי שיטת רש"י והרמב"ם שהדין נאמר לגבי בני הכפרים בלבד, חיוב קריאה בעשרה הוא מדין פרסום הנס, וכשכל ישראל קוראים יש פרסום הנס אף בקריאה של יחידים. לפי שיטת הר"ן שהדין נאמר גם בהקדמה של הקריאה משבת ליום ששי, נראה להסביר שהקורא בזמנה מקיים מצוה

מדברי סופרים, וכיוון שהמצוה מוטלת על כל יחיד, ניתן לקיימה אפילו ביחיד. הקורא קודם זמנה אינו מקיים מצוה מדברי סופרים, שחייב המצוה עדיין לא חל עליו ולכן הרי"ף מפרש שדוחה את הסעודה ליום ראשון, לאחר חלות המצוה, ורק התאספות של ציבור להודות ולשבח להקב"ה מגדירה מעשה זה כמעשה מצוה.

לגבי היכולת להקדים את קריאת המגילה יש דיון נוסף בראשונים שאינו קשור לשבת, דין הקדמת הקריאה למפרש בים ויוצא בשיירה. בתוספתא נאמר: "היוצאין בשיירה ומפרשין בספינה קורין בארבע עשר". הריטב"א [ד"ה ומגלה שלא בזמנה] מביא שתי גרסאות, גרסה אחת כגרסה שלפנינו "קורין ב"ד", גרסה שניה "קורין ב"ג". לפי הגרסה שלפנינו, ניתן להבין שאין בתוספתא חידוש, ודינה נובע מדין "בן כרך שהולך לעיר" שהוא קורא ב"ד כיוון "שפרו בן יומו נקרא פרוז". ניתן להבין שהתוספתא מחדשת, שאף במקרה שהוא חייב בקריאה בט"ו, כיוון שהוא אנוס, מותר לו לקרוא ב"ד שהוא זמן הודאה על הנס.

רבינו אפרים ובעל המאור [ג. באלפס, מובא בר"ן ד"ה וכתוב] גורסים "קוראין ב"ג" והם נחלקו בפירוש התוספתא. רבינו אפרים מפרש שקוראים ב"ג בלבד שהוא "זמן קהילה לכל", ואף הוא זמן ראוי להודות על הנס. בעל המאור מפרש שקוראים ב"א, י"ב וי"ג, שמפרש בספינה ויוצא בשיירה אינם גרועים מבני הכפרים הקוראים בזמנים אלו.

נראה להסביר שרבינו אפרים ובעל המאור נחלקו בהסבר ביטול ההקדמה ליום הכניסה. בעל המאור מפרש כשיטת רש"י, "הואיל ומסתכלין בה" לקבוע את זמן פסח, ויבואו לטעות ולאכול חמץ בפסח. לפיכך דין זה שייך בבני הכפרים בלבד, ולא באדם בודד היוצא בשיירה. רבינו אפרים סובר כשיטת הרמב"ם, שדין כפרים נוהג רק בזמן שיש מלכות לישראל, וכיום שאין מלכות אף יוצא בשיירה אינו יכול להקדים ולקרוא לפני יום י"ד נאולם צ"ע, שבעל המאור (א: באלפס) מצטט הסבר אחר בשם רבינו אפרים, ולפיו נראה שיוצא בשיירה יכול להקדים ולקרוא לפני י"ד].

בירושלמי [פ"א ה"א] נאמר שכל החודש, עד ט"ו, כשר לקריאת מגילה. ניתן להבין שיש הבדל מהותי בין דין התוספתא לדין הירושלמי. דין התוספתא נלמד מהקדמת הכפרים, ובקריאה בזמנים אלו מקיימים מצות קריאת מגילה, ולכן מברכים על הקריאה, בקריאה כל החודש אין מצות קריאת מגילה, אלא הוא קיום בהודאה על הנס בלבד, ואין מברכים על קריאה זו. הטור [ס' תרפח] מביא מחלוקת ראשונים האם הקורא ב"א, י"ב וי"ג מברך על קריאתו, רב עמרם סובר שהקורא מ"א ואילך מברך על קריאתו, ובעל העיטור סובר שהאידנא, שבני הכפרים אינם מקדימים ליום הכניסה, הקורא קודם ל"ד אינו מברך על קריאתו.

סיכום

פורים דפרזים אינו חל בזמננו בשבת. כשפורים דמוקפים חל בשבת מקדימים קריאת המגילה ליום ששי. נחלקו הראשונים האם קריאה זו מוגדרת כקריאה בזמנה או שקריאה זו מוגדרת כקריאה שלא בזמנה ויש לטרוח ולקרוא את המגילה בעשרה, אפילו לשיטת רב.

נחלקו ראשונים ואחרונים בדין סעודת פורים. בירושלמי נאמר שמקיימים אותה ביום ראשון, מהרא"ה ומהרמב"ם משמע שמקיימים אותה ביום ששי, ומהרלב"ח סובר שמקיימים אותה בשבת. דין משלוח מנות מקיימים בזמן סעודת פורים, ודין מתנות לאביונים בזמן קריאת מגילה. מהרמב"ם משמע שלכתחילה צריך לקיים גם מתנות לאביונים בזמן סעודת פורים.

בשבת קוראים בתורה קריאה של פורים, ומפטירים בפרשת עמלק [שמואל א' טו]. בתפילת שבת אומרים "על הנסים". הגמ' מוסיפה שבשבת זו שואלין ודורשין בענייני היום, לדעת הריטב"א בענייני המגילה, ולדעת הרמב"ם בהלכות פורים.

הלכה

השו"ע [סי' תרפח סע' ו] פוסק: "יום חמשה עשר שחל להיות בשבת אין קורין המגילה בשבת, אלא מקדימים לקרותה בערב שבת, וגובים מעות מתנות עניים ומחלקים אותם בו ביום; וביום שבת מוציאים שני ספרים ובשני קורין: ויבא עמלק; ואומרים: על הנסים; ואין עושים סעודת פורים עד יום אחד בשבת".

השו"ע [סע' ז-ח] פוסק שהמפרש בים ויוצא בשיירא ואינו יכול לקרוא בי"ד קורא בי"א או בי"ב או בי"ג ללא ברכה, ואם אינו יכול לקרוא אף בזמנים אלו יקרא אפילו מתחילת החודש, וכן אם הזדמנה לו מגילה בט"ו יקרא בט"ו אפילו אם הוא בן עיר. המשנה ברורה [סק"כ] מוסיף שצריך לקבץ עשרה ולקרוא בפניהם, ובדיעבד יכול לקרוא אף ביחיד.

השו"ע [סע' תרצ סע' יח] פוסק שהקורא בי"ד או בט"ו צריך לחזור אחר עשרה ואם אי אפשר בעשרה קורא אותה אפילו ביחיד. משמע מפשטות לשונו, שאף בן כרך המקדים לקרוא ביום ששי כלול בדין זה, המשנה ברורה [סק"א] אינו פוסק כך, ולדעתו בן כרך המקדים ליום ששי, חייב לקבץ עשרה ואם אין לו עשרה קורא ללא ברכה.